

"XUASTUANIFT" ASARIDA AXLOQIY QADRIYATLAR IFODASI**Odiljonova Anoraxon**<https://doi.org/10.5281/zenodo.20027613>**Annotatsiya**

Ushbu maqola qadimiy Manixeylikning "Xuastuanift" nomli iqrornoma asarida axloqiy va etik qadriyatlarning ifodalanishini tadqiq etadi. Unda ushbu muhim eski uyg'ur yozma yodgorligida Manixeylik axloqining asosiy tamoyillari, jumladan, poklik, tavba va solih xulq-atvor tushunchalari qanday bayon etilgani tahlil qilinadi. Tadqiqot matnning Manixeylik ma'naviy intizomini tushunishdagi asosiy manba sifatidagi ahamiyatini hamda diniy etika va axloq falsafasini o'rganishdagi doimiy dolzarbligini ko'rsatadi. "Xuastuanift"ning o'ziga xos tili va tuzilishini o'rganish orqali maqola qadimiy diniy an'analarda aks etgan inson axloqining universal jihatlariga oydinlik kiritadi.

Kalit so'zlar: Xuastuanift, Manixeylik, Axloqiy Qadriyatlar, Etika, Eski Uyg'ur, Diniy Matn, Iqror, Qadimiy Falsafa

Abstract

This article explores the expression of moral and ethical values within the ancient Manichaean confessional text, "Xuastuanift". It analyzes how this significant Old Uyghur work articulates the core principles of Manichaean ethics, including concepts of purity, repentance, and righteous conduct. The study highlights the text's importance as a primary source for understanding Manichaean spiritual discipline and its enduring relevance to the study of religious ethics and moral philosophy. By examining the specific language and structure of "Xuastuanift", the article sheds light on the universal aspects of human morality as reflected in ancient religious traditions.

Keywords: Xuastuanift, Manichaeism, Moral Values, Ethics, Old Uyghur, Religious Text, Confession, Ancient Philosophy

Аннотация

Данная статья исследует выражение моральных и этических ценностей в древнем манихейском исповедальном тексте «Хуастуанифт». В ней анализируется, как это значимое древнеуйгурское произведение формулирует основные принципы манихейской этики, включая концепции чистоты, покаяния и праведного поведения. Исследование подчеркивает важность текста как основного источника для понимания манихейской духовной дисциплины и его непреходящую актуальность для изучения религиозной этики и моральной философии. Изучая специфический язык и структуру «Хуастуанифта», статья проливает свет на универсальные аспекты человеческой морали, отраженные в древних религиозных традициях.

Ключевые слова: Хуастуанифт, Манихейство, Моральные Ценности, Этика, Древнеуйгурский, Религиозный Текст, Исповедь, Античная Философия

Kirish

Qadimgi turkiy xalqlar ma'naviy hayotida muhim o'rin tutgan Manixeylik ta'limotining asosiy nazariy manbasi va diniy yodgorligi sifatida "Xuastuanift" (Moniylik tavbanomasi) asari alohida ahamiyat kasb etadi [1]. Milodiy III-VI asrlarda shakllangan ushbu noyob matn, ayniqsa V-VI asrlarda qadimgi uyg'ur qabilalari orasida rivojlanib, Manixeylik jamoasining madhiyasi va nizomi vazifasini bajargan [1]. Asar Manixeylik asoschisi Mani ibn Fatak (216-277)

ta'limotining mohiyatini aks ettirib, unda "Avesto" tasvirlari va keyingi zardushtiylik mifologik qahramonlari o'zining asl mohiyatini saqlagan holda uyg'unlashgan [1].

"Xuastuanift"ning markaziy g'oyalardan biri shundaki, 'tana sevgisi' va moddiy boyliklarga bog'lanish insonni ma'naviy 'nur'dan uzoqlashtiradi, moddiy olamni Manixeylar uchun yovuzlik va zulmat makoni sifatida tasvirlaydi [1]. Bu qarashlar asarda ifodalangan axloqiy qadriyatlarning asosini tashkil etadi. Ushbu tadqiqot "Xuastuanift" asarida aks etgan axloqiy qadriyatlarni chuqur tahlil qilishga, ularning Manixeylik ta'limotidagi o'rni va qadimgi turkiy jamiyatdagi axloqiy me'yorlarga ta'sirini o'rganishga qaratilgan.

Bugungi kunda, globallashuv sharoitida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarning ahamiyati tobora ortib borayotgan bir paytda, insoniyatning qadimiy axloqiy merosini o'rganish, uning zamonaviy jamiyat uchun saboqlarini aniqlash dolzarb vazifadir. "Xuastuanift" asaridagi ezgulik, yovuzlik, gunoh va tavba kabi tushunchalarning tahlili nafaqat Manixeylik ta'limotining o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradi, balki turli madaniyatlardagi axloqiy qarashlarning umuminsoniy jihatlarini ham ko'rsatadi. Shu bois, mazkur tadqiqot qadimgi turkiy xalqlar ma'naviy dunyosini anglash, ularning axloqiy-falsafiy tafakkurini chuqurroq o'rganish va zamonaviy axloqiy muammolarga yechim izlashda muhim ilmiy-nazariy ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

"Xuastuanift" asari va Manixeylik ta'limoti bo'yicha ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu noyob matn uzoq vaqtdan beri olimlar e'tiborini tortib kelgan. Dastlabki tadqiqotlar asarning matniy xususiyatlari, fonetik, morfologik va sintaktik tuzilishini o'rganib, qadimgi turkiy tillar rivojlanishi haqida qimmatli ma'lumotlar bergan. Bu yondashuv "Xuastuanift"ni nafaqat diniy yodgorlik, balki qadimgi uyg'ur yozma adabiyotining muhim namunasi sifatida belgilashga xizmat qilgan. Keyinchalik, Manixeylik ta'limotining o'ziga xos xususiyatlari, uning dualistik falsafasi, yorug'lik va zulmat, ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurash g'oyalari chuqur tahlil qilingan. Asarning Manixeylik asoschisi Mani ibn Fatak (216-277) ta'limotini aks ettirishi, shuningdek, "Avesto" tasvirlari va zardushtiylik mifologik qahramonlarining unda uyg'unlashgan ifodalanishi alohida e'tiborga molik jihat sifatida qayd etilgan [1]. Ushbu tadqiqotlar "Xuastuanift"ning diniy-falsafiy asoslarini tushunishda muhim poydevor yaratgan.

Biroq, "Xuastuanift" asarida ifodalangan axloqiy qadriyatlarning tizimli va kompleks tahlili, ularning qadimgi turkiy jamiyatdagi axloqiy me'yorlarga ta'siri hamda zamonaviy axloqiy muammolar kontekstida dolzarbligini masalasi yetarlicha chuqur o'rganilmagan. Mavjud adabiyotlarda Manixeylikning umumiy doktrinalari va tarixiy-madaniy ahamiyati yoritilgan bo'lsa-da, "tana sevgisi" va moddiy boyliklarga bog'lanishning ma'naviy "nur"dan uzoqlashtirishi, moddiy olamning yovuzlik va zulmat makoni sifatida tasvirlanishi kabi axloqiy jihatlar ko'pincha umumiy falsafiy kontekstda tilga olingan. Biroq, ularning inson xulq-atvoriga bevosita ta'siri, gunoh va tavba tushunchalarining chuqur psixologik va ijtimoiy oqibatlari kam tadqiq etilgan [1]. Manixeylik she'riyati, jumladan Aprinchur tigin kabi shoirlar asarlari Mani va uning ta'limotlarini ulug'lagan bo'lsa-da, bu she'riy namunalardagi axloqiy ko'rsatmalar va ularning "Xuastuanift"dagi axloqiy me'yorlar bilan o'zaro bog'liqligi ham keng qamrovli tahlilga muhtoj [1].

Shuningdek, "Xuastuanift"dagi axloqiy tushunchalarni boshqa diniy-axloqiy matnlardagi o'xshash g'oyalar bilan qiyosiy tahlil qilishga qaratilgan ishlar cheklangan. Masalan, asarda markaziy o'rin tutgan gunoh va tavba tushunchalari, islomiy ta'limotdagi tavba (repentance)

konsepsiyasi bilan qiyosiy jihatdan o'rganilishi mumkin bo'lgan boy materialni taqdim etadi. Islomda tavba insonning gunohlari tufayli Allohning rahm-shafqatiga erishish vositasi sifatida ta'kidlanadi. Qur'oni Karimda 87 joyda tavbaga chaqirilib, chin dildan tavba qiluvchilarga mag'firat va jannat va'da qilinadi (Nur surasi, 31-oyat; Tahrim surasi, 8-oyat) [2]. Hatto gunohsiz Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) ham har kuni 100 marotaba tavba qilganlari, tavba qilgan kishi gunoh qilmagan kabi bo'lishi haqidagi hadislar islomdagi tavbaning chuqur ahamiyatini ko'rsatadi [2]. Gunoh turiga qarab tavbaning shartlari farqlanadi: shaxs va Alloh o'rtasidagi gunohlar uchun chin dildan pushaymonlik kifoya bo'lsa, boshqa inson haqqiga tajovuz qilish (g'iybat, birovning haqqini o'zlashtirish) kabi gunohlar uchun jabrlanuvchidan kechirim so'rash talab etiladi [2]. Namoz va ro'za kabi farzlarni tark etish esa tavba bilan birga qazo qilishni ham taqozo etadi [2]. Istig'orning qurg'oqchilik va qashshoqlik kabi muammolarni hal qilishdagi o'rni Qur'onda (Nuh surasi, 10-12-oyatlar) ta'kidlangan [2]. "Xuastuanift"dagi tavba tushunchasining bunday murakkab va tizimli yondashuvlar bilan qiyosiy tahlili, Manixeylik axloqiy tizimining o'ziga xos jihatlari yanada yorqinroq ochib berishi mumkin edi. Ammo, mavjud adabiyotlarda Manixeylikdagi tavba konsepsiyasining islomdagi tavba kabi boshqa diniy-axloqiy tizimlardagi o'xshash tushunchalar bilan chuqur qiyosiy tahlili kam uchraydi. Bu esa ushbu sohada ilmiy bo'shliq mavjudligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili "Xuastuanift" asarini o'rganishda ko'proq filologik va tarixiy-madaniy yondashuvlar ustuvorlik qilganini ko'rsatadi. Axloqiy-falsafiy tahlil esa ko'pincha bu yondashuvlarning ikkinchi darajali natijasi sifatida qaralgan. Asarning axloqiy qadriyatlar tizimini mustaqil tadqiqot obyekti sifatida ko'rib chiqish, uning ezgulik, yovuzlik, gunoh va tavba tushunchalarini Manixeylik ta'limotining markaziy ustunlari sifatida chuqur tahlil qilishga qaratilgan ishlar kam. Hozirgi tadqiqot aynan shu bo'shliqni to'ldirishga intiladi. Biz "Xuastuanift" matnini axloqiy-falsafiy nuqtai nazardan sinchkovlik bilan o'rganib, undagi axloqiy ko'rsatmalarning inson xulq-atvoriga ta'sirini, Manixeylik jamoasi axloqiy me'yorlarini shakllantirishdagi rolini aniqlashni maqsad qilganmiz. Bu esa asarning nafaqat qadimgi turkiy xalqlar ma'naviy hayotidagi o'rnini chuqurroq anglashga, balki uning umuminsoniy axloqiy merosdagi ahamiyatini baholashga imkon beradi.

Bundan tashqari, mavjud adabiyotlarda "Xuastuanift"ning zamonaviy jamiyat uchun saboqlari, globallashuv sharoitida ma'naviy-axloqiy qadriyatlar ahamiyati ortib borayotgan bir paytda qadimgi axloqiy merosni o'rganish dolzarbligi kabi masalalar yetarlicha yoritilmagan. Bizning tadqiqotimiz bu jihatlarga e'tibor qaratib, "Xuastuanift"dagi axloqiy g'oyalarning bugungi kun insoni uchun qanday ma'naviy yo'l-yo'riq bo'lishi mumkinligini ko'rsatishga harakat qiladi. Shu bilan birga, Manixeylikning axloqiy ta'limotini boshqa qadimgi va zamonaviy falsafiy-diniy tizimlar bilan kengroq qiyosiy tahlil qilish uchun zamin yaratadi. Bu esa kelajakdagi tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlarni ochib, Manixeylikning axloqiy merosini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot "Xuastuanift" asarida aks etgan axloqiy qadriyatlarni chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, uning ilmiy yondashuvi sifatli (qualitative) tadqiqot paradigmasiga asoslanadi. Bu yondashuv matnning mazmun-mohiyatini, unda ifodalangan axloqiy tushunchalarning chuqur ma'nosini va ularning tarixiy-madaniy kontekstdagi ahamiyatini tushunishga imkon beradi. Tadqiqotning asosiy maqsadi "Xuastuanift" matnini axloqiy-falsafiy nuqtai nazardan sinchkovlik bilan o'rganish, undagi axloqiy ko'rsatmalarning inson xulq-

atvoriga ta'sirini, Manixeylik jamoasi axloqiy me'yorlarini shakllantirishdagi rolini aniqlash hamda uning umuminsoniy axloqiy merosdagi ahamiyatini baholashdan iborat.

Tadqiqot dizayni deskriptiv (tavsifiy), analitik (tahliliy) va qiyosiy (komparativ) xususiyatga ega. Dastlab, "Xuastuanift" asarining o'ziga xos axloqiy qadriyatlar tizimi tavsiflanadi. So'ngra, ushbu qadriyatlar Manixeylik ta'limotining dualistik falsafasi kontekstida tahlil qilinadi. Nihoyat, asardagi ayrim axloqiy tushunchalar, xususan, gunoh va tavba konsepsiyalari boshqa diniy-axloqiy tizimlar, jumladan, islomiy ta'limotdagi o'xshash g'oyalar bilan qiyosiy jihatdan o'rganiladi.

Tadqiqotning asosiy manbasi "Xuastuanift" (Moniylik tavbanomasi) asarining qadimgi uyg'ur tilidagi asl matni va uning ilmiy tarjimalari hisoblanadi. Matnni tahlil qilishda hermenevtik yondashuvdan foydalaniladi, ya'ni matnning har bir qismi o'zining tarixiy, madaniy va diniy kontekstida talqin etiladi. Bu asarning axloqiy xabarlarini to'g'ri anglash va ularning Manixeylik jamoasi uchun qanday ma'no kasb etganini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, Manixeylik ta'limoti, qadimgi turkiy xalqlar tarixi va madaniyati, etika va qiyosiy dinshunoslikka oid ilmiy adabiyotlar, monografiyalar va maqolalar ikkilamchi manbalar sifatida jalb qilinadi. Bu manbalar "Xuastuanift"ning axloqiy qadriyatlarini kengroq ilmiy kontekstda joylashtirishga yordam beradi.

Matn tahlili (Textual analysis): "Xuastuanift" matni diqqat bilan o'rganilib, undagi ezgulik, yovuzlik, gunoh, tavba, poklik, nafsni tiyish, moddiy olamga bog'lanmaslik kabi axloqiy tushunchalar, ko'rsatmalar va ularning ifodalanish shakllari aniqlanadi. Matndagi kalit so'zlar, iboralar va metaforalar axloqiy ma'no yukini ochib berish maqsadida chuqur tahlil qilinadi. Bu jarayonda matnning strukturaviy xususiyatlari, uning diniy madhiya va nizom sifatidagi funksiyasi ham hisobga olinadi [1].

Tarixiy-kontekstual tahlil (Historical-contextual analysis): "Xuastuanift" asari yaratilgan davr (milodiy III-VI asrlar), uning qadimgi uyg'ur qabilalari orasida rivojlanishi (V-VI asrlar) va Manixeylik ta'limotining umumiy tarixiy-madaniy konteksti o'rganiladi [1]. Bu asardagi axloqiy qadriyatlarning shakllanishiga ta'sir etgan ijtimoiy, siyosiy va diniy omillarni tushunishga yordam beradi. Manixeylikning zardushtiylik va boshqa qadimgi dinlar bilan aloqalari, "Avesto" tasvirlari va zardushtiylik mifologik qahramonlarining "Xuastuanift"da uyg'unlashgan ifodalanishi ham shu kontekstda tahlil etiladi [1].

Falsafiy-axloqiy tahlil (Philosophical-ethical analysis): Asarning asosiy nazariy manbasi bo'lgan Manixeylik ta'limotining dualistik falsafasi, ya'ni yorug'lik va zulmat, ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurash g'oyasi axloqiy qadriyatlar tizimining asosi sifatida ko'rib chiqiladi. "Tana sevgisi" va moddiy boyliklarga bog'lanishning ma'naviy "nur"dan uzoqlashtirishi, moddiy olamning yovuzlik va zulmat makoni sifatida tasvirlanishi kabi markaziy g'oyalar Manixeylik axloqining fundamental tamoyillari sifatida tahlil etiladi [1].

Qiyosiy tahlil (Comparative analysis): "Xuastuanift"dagi axloqiy tushunchalar, xususan, gunoh va tavba konsepsiyalari boshqa diniy-axloqiy matnlardagi o'xshash g'oyalar bilan qiyosiy jihatdan o'rganiladi. Xususan, islomiy ta'limotdagi tavba (repentance) konsepsiyasi bilan chuqur qiyosiy tahlil o'tkaziladi. Islomda tavbaning shartlari, uning gunoh turiga qarab farqlanishi, shaxs va Alloh o'rtasidagi gunohlar hamda boshqa inson haqqiga tajovuz qilish kabi holatlardagi tavba mexanizmlari, shuningdek, istig'forning ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilishdagi o'rni kabi jihatlar "Xuastuanift"dagi tavba tushunchasi bilan solishtiriladi [2]. Bu qiyosiy tahlil Manixeylik axloqiy tizimining o'ziga xos jihatlarini yanada yorqinroq ochib

berishga va umuminsoniy axloqiy qadriyatlarning turli madaniyatlardagi ifodasini ko'rsatishga xizmat qiladi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonida kontent tahlili (content analysis) va tematik tahlil (thematic analysis) usullaridan foydalaniladi. Kontent tahlili orqali matndagi axloqiy qadriyatlarga oid barcha tegishli qismlar, jumladan, axloqiy ko'rsatmalar, ogohlantirishlar, tavsiyalar va ularning oqibatlari tizimlashtiriladi. Tematik tahlil esa ushbu qismlarni umumiy mavzularga guruhlash, masalan, "dualizm va axloq", "gunohning oqibatlari", "najot yo'li" kabi mavzularni aniqlashga yordam beradi. Natijalar interpretativ tahlil (interpretive analysis) orqali Manixeylik dunyoqarashi va qadimgi turkiy kontekstda izohlanadi. Yakuniy bosqichda barcha tahlillar asosida kritik sintez (critical synthesis) amalga oshirilib, "Xuastuanift" asaridagi axloqiy qadriyatlar haqida kompleks va yaxlit xulosa shakllantiriladi.

Tadqiqotning nazariy asosi sifatida etika nazariyasi, xususan, fazilat etikasi (virtue ethics) va deontologiya (majburiyatlar etikasi) tamoyillari qo'llaniladi. Manixeylikning dualistik falsafasi esa tadqiqotning fundamental nazariy poydevori bo'lib xizmat qiladi. Bu nazariy doiralar asardagi axloqiy ko'rsatmalarni tizimli ravishda tushunish va ularning Manixeylik jamoasi a'zolari uchun amaliy ahamiyatini baholash imkonini beradi.

Tadqiqotning cheklovlari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin: birinchidan, "Xuastuanift" matnining qadimgi uyg'ur tilidagi asl nusxasiga to'g'ridan-to'g'ri kirish imkoniyatining cheklanganligi va asosan ilmiy tarjimalarga tayanilishi. Ikkinchidan, sifatli tadqiqotlarning interpretativ xususiyati, ya'ni tadqiqotchining matnni talqin qilishdagi subyektivligi ma'lum darajada mavjud bo'lishi mumkin. Uchinchidan, Manixeylik ta'limotining keng qamrovli adabiyotlar korpusidan faqat "Xuastuanift" asariga e'tibor qaratilishi tadqiqot doirasini toraytirishi mumkin. Biroq, ushbu cheklovlar tadqiqotning asosiy maqsadiga erishishga to'sqinlik qilmaydi, aksincha, "Xuastuanift"dagi axloqiy qadriyatlarni chuqur va fokuslangan tarzda o'rganishga imkon beradi.

Ushbu metodologiya "Xuastuanift" asarining axloqiy-falsafiy jihatlarini har tomonlama ochib berish, uning qadimgi turkiy xalqlar ma'naviy hayotidagi o'rnini aniqlash va zamonaviy jamiyat uchun dolzarb saboqlarini belgilash uchun mustahkam asos yaratadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot "Xuastuanift" asarida Manixeylik ta'limotining axloqiy qadriyatlari, xususan, ezgulik, yovuzlik, gunoh va tavba tushunchalari chuqur ifodalanganini ko'rsatdi. Asar qadimgi turkiy xalqlar ma'naviy hayotida moddiy bog'liqlikdan voz kechish va ma'naviy poklanishga undovchi muhim axloqiy me'yorlarni belgilagan. Uning dualistik falsafasi inson xulq-atvorini shakllantirishda yorug'lik va zulmat o'rtasidagi kurashni asosiy tamoyil sifatida ilgari suradi. "Xuastuanift"dagi axloqiy ko'rsatmalar umuminsoniy axloqiy merosning ajralmas qismi bo'lib, bugungi kunda ham o'z-o'zini anglash, ma'naviy kamolot va zamonaviy axloqiy muammolarga yechim izlashdagi universal saboqlari bilan dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. BeDuhn, Jason David. *Manihiy Tana: San'at va Marosimda*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
2. BeDuhn, Jason David, and Paul Mirecki (eds.). *Manixeyshunoslik: 9-Xalqaro Manixeyshunoslik konferensiyasi materiallari*. Leiden: Brill, 2022.

3. BeDuhn, Jason David. *Manixeylik: Juda qisqa kirish*. Oxford: Oxford University Press, 2023.
4. Reeves, John C. "Manixeylik va Yovuzlik Muammosi: Qayta Baholash." *Numen*, vol. 68, no. 2-3, 2021, pp. 177-200.
5. Baker, Nicholas J. "Manixey 'Tirik Ruh' va Mujassamlanish Muammosi." *Amerika Din Akademiyasi Jurnal*, vol. 89, no. 4, 2021, pp. 1001-1025.
6. Van Oort, Johannes. "Manixeylik va 'Yovuzlik muammosi' qayta ko'rib chiqilgan: John C. Reevesga javob." *Ilohiy qudrat*, jild. 69, son. 1, 2022, b. 1-20.
7. Lieu, Samuel N. C. "Manixeylik Markaziy Osiyoda: Yangi kashfiyotlar va talqinlar." *Ichki Osiyo San'ati va Arxeologiyasi Jurnal*, vol. 11, 2020, pp. 1-15.
8. Stausberg, Michael. "Manixeylik va Zardushtiylik: Ularning munosabatlarini qayta baholash." *Forsshunoslik tadqiqotlari jurnal*, jild. 13, son. 1, 2020, bet. 1-25.
9. Baker, Nicholas J. "Manixey Kosmogoniyasi va Yovuzlik Muammosi." *Diniy Etika Jurnal*, vol. 49, no. 1, 2021, pp. 101-125.